

Research Article
**A Functional Examination of Belief in
Mahdiyyism Doctrine with a Social Approach**

Ruhollah Shakeri Zavardehi¹

Received: 18/12/2022

Accepted: 03/04/2023

Abstract

Mahdiyyism is one of the most important doctrines in Islamic culture and thought, and it has an important and privileged position and has many impacts and functions in social arenas. The explanation of Mahdiyyism studies with a social approach and descriptive-analytical method can answer many issues related to social arenas. It seems that Mahdiyyism has been paid attention to in terms of belief, history and culture, but it has not been adequately considered in the social aspect. In this regard, this study aims to explain the functions, requirements and aspects of Mahdiyyism studies in social arenas. The most important functions of Mahdiyyism studies with a social approach include social order, cohesion and solidarity, creating social security and crystallization of social identity and hope. The requirements that were explained in this research are the implementation of contemporary justice, attention to Islamic and inter-religious identity, and the radical fight against corruption and the institutionalization of values in society. The aspects of Mahdavi teachings in the social arenas are also focused on the two areas of the family and the educational institution.

Keywords

Mahdiyyism Studies, Community, Social Cohesion, Collective Identity, Social Security.

1. Associate Professor, Department of Shia Studies, University of Tehran, Tehran, Iran. shaker.r@ut.ac.ir.

* Shakeri Zavardehi, R. (1401 AP). A Functional Examination of Belief in Mahdiyyism Doctrine with a Social Approach. *Journal of Islam and Social Studies*, 10(40), pp. 8-33.

DOI: 10.22081/JISS.2023.65529.1979

● © Author (s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>) which permits copy and redistribute the material just in noncommercial usages, provided the original work is properly cited.

مقاله پژوهشی

بررسی کارکردشناسانه باورداشت آموزه مهدویت با رویکرد اجتماعی

روح‌الله شاکری زوردهی^۱

©Author(s).

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۱/۱۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۹/۲۷

چکیده

مهدویت یکی از مهم‌ترین آموزه‌ها در فرهنگ و اندیشه اسلامی است و از اهمیت و جایگاه ممتازی برخوردار بوده و دارای آثار و کارکردهای بسیاری در عرصه‌های اجتماعی می‌باشد. تبیین مهدویت پژوهی با رویکرد اجتماعی و با روش توصیفی - تحلیلی می‌تواند بسیاری از مسایل ناظر به عرصه‌های اجتماعی را پاسخگو باشد. به نظر می‌رسد در ابعاد اعتقادی، تاریخی و فرهنگی به مهدویت توجه شده، ولی در بعد اجتماعی به طور شایسته به آن پرداخته نشده است. در همین راستا هدف این پژوهش تبیین کارکردها، الزامات و ساحت‌های آموزه‌های مهدویت پژوهی در عرصه‌های اجتماعی است. مهم‌ترین کارکردهای مهدویت پژوهی با رویکرد اجتماعی شامل نظم اجتماعی، انسجام و همبستگی، ایجاد امنیت اجتماعی و تبلور هویت اجتماعی و امیدواری است. الزاماتی که در این پژوهش مورد تبیین قرار گرفت عبارت‌اند از: اجرای عدالت همگامی، توجه به هویت اسلامی و بین‌الادیانی و مبارزه ریشه‌ای با فساد و نهادینه‌سازی ارزش‌ها در جامعه. ساحت‌های آموزه‌های مهدویت در عرصه‌های اجتماعی نیز بر دو ساحت خانواده و نهاد تعلیم و تربیت متمرکز می‌باشد.

کلیدواژه‌ها

مهدویت پژوهی، اجتماع، انسجام اجتماعی، هویت جمعی، امنیت اجتماعی.

shaker.r@ut.ac.ir

۱. دانشیار گروه شیعه‌شناسی دانشگاه تهران، تهران، ایران.

* شاکری زوردهی، روح‌الله، (۱۴۰۱). بررسی کارکردشناسانه باورداشت آموزه مهدویت با رویکرد اجتماعی. فصلنامه

علمی - پژوهشی اسلام و مطالعات اجتماعی، ۱۰(۴)، صص ۸-۳۳. DOI:10.22081/JISS.2023.65529.1979

مقدمه

بعد اجتماعی مهم ترین بخش زندگی بشر به شمار می‌رود؛ زیرا انسان در زندگی اجتماعی برخلاف ساحت فردی، دارای درگیری‌های فراوان و متنوعی هست که بدون حل آنها زندگی اش سامان نمی‌یابد. این مسائل تنها امور مادی به شمار نمی‌آیند تا راه حل مادی داشته باشد بلکه برخی مسایل کلیدی وجود دارد که به فکر و اندیشه و حتی اعتقادات گره خورده است که لازم است راه حلی شایسته برای آن فراهم آورد، این مسائل خرد نمی‌باشند بلکه بسیاری مسائل کلان و بنیادی تلقی می‌شوند؛ نظیر عدالت اجتماعی، رفع تبعیض و نابرابری، آزادی و تحقق مدینه فاضله، ... که همیشه تاریخ جزو اصلی ترین دغدغه‌های انسان و مسایل بر زمین ماده تلقی می‌شود.

از طرفی هر جامعه، اهداف و آرمان‌هایی دارد که اعضا را با وسایلی پذیرفته شده، برای دستیابی به آنها تشویق می‌کند. اما بی‌شک شرط ضروری برای رسیدن به این اهداف تعریف شده، در گام نخست فراهم آوردن زمینه‌هایی است که حرکت اعضا را به سوی اهداف آسان کند و در مرحله بعد زودودن شرایطی است که مانعی بر سر راه رسیدن به اهداف مورد نظر جامعه هستند (چراغی کوتیانی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۲۱). اسلام به عنوان آخرین دین الهی، همه ظرفیت‌های لازم برای هدایت و کمال انسان را در بر دارد. در این دین، اندیشه مهدویت از جایگاه مهمی برخوردار است. مهدویت، نظریه‌ای کامل و جامع برای اداره زندگی بشر است و تفسیری راهبردی از عرصه‌های اساسی حیات بشری ارائه می‌دهد و در باور و نگرش، رفتار و کنش انسان‌ها و ساحت‌های گوناگون زندگی فردی و اجتماعی آنها، تحولی بنیادین ایجاد می‌کند (ملکی‌راد و گودرزی، ۱۳۹۶). مهدویت پژوهی با رویکرد اجتماعی می‌تواند راهگشا و حلال بسیاری از مسائل اجتماعی و تنگناهای بشر در دوران معاصر باشد. با ورود آموزه‌های مهدوی در عرصه‌های اجتماعی می‌تواند زمینه‌های نظام‌سازی مبتنی بر اندیشه‌های الهی و اسلامی را مورد تقویت و گسترش قرار داد. امروزه بشر با اتکا به عقل محدود خود در صدد است بسیاری از مسائل عرصه‌های اجتماعی را مرتفع سازد؛ در همین راستا به تولید مکاتب گوناگون روی آورده است. در این بین آموزه‌های مهدویت مبتنی بر معارف

و حیانی قابلیت بالایی برای ارائه ایده‌های نوین در عرصه‌های اجتماعی دارد. به همین دلیل مسئله‌ای که در این پژوهش مورد توجه قرار می‌گیرد، تبیین آموزه‌های مهدویت با رویکرد اجتماعی است. این پژوهش با هدف تبیین ضرورت‌ها، کارکردها، الزامات و ساحت‌های آموزه مهدویت با رویکرد اجتماعی، قصد دارد، تبیینی مبتنی بر معارف و حیانی از مهدویت با رویکرد اجتماعی ارائه کند.

۱. ضرورت‌شناسی اتخاذ رویکرد اجتماعی به آموزه مهدویت

در زمان غیبت مردم همه اموری را که روزگاری احساس می‌کردند برای آنان ارمغان آور آرامش، صلح، هم‌زیستی، عدالت و آزادی است، تجربه کرده‌اند و دیده‌اند که هیچ‌یک از آنها نتوانسته جهانی بدون آشوب و اضطراب برای آنان بیافریند. بشر معاصر هنوز از بی‌عدالتی، سلطه‌جویی، بحران محیط زیست، ناآرامی جهانی و استثمار بشری، نسبی‌گرایی معرفتی، تزلزل در حقانیت اندیشه و دین و امثال آن رنج می‌برد. این امر گویای این است که انسان عصر جدید، بدون هویت و حیانی و الوهی نتوانسته بر مشکلات خود چیره شود و بدون دغدغه به حیات جمعی خویش ادامه دهد (موسوی گیلانی، ۱۳۸۴). توان‌مندی نظام اجتماعی از دغدغه‌های مهمی است که همواره مورد توجه نظام‌های سیاسی و حکومتی قرار گرفته است (ملکی‌راد و گودرزی، ۱۳۹۶). عوامل مختلفی می‌توانند در بقا و تداوم نظام اجتماعی نقش داشته باشند. از جمله عوامل موفقیتی که می‌توانند در بقا و تداوم هر نظام اجتماعی کمک شایانی داشته باشند، در اختیار داشتن و بهره‌گرفتن از الگو و نقشه‌کاملی است که بیانگر مؤلفه‌های نظام اجتماعی متعالی باشد تا از این طریق بتوانند نظام اجتماعی فعلی را در راستای نظام اجتماعی متعالی همسو سازند. این نظام اجتماعی متعالی در آموزه‌های اسلامی وعده داده شده است و آن همان حکومت جهانی حضرت مهدی علیه السلام است که با الگوگیری از آن می‌توان به اهداف مهم اجتماعی دست یافت. هر ملت و جامعه‌ای که اعتقاد به ظهور امام مهدی علیه السلام دارد و در انتظار اوست، لازم است با آرمان‌ها و اهداف بلند موعود اسلامی نزدیک و با آن سنخیت داشته باشد و در آن مسیر گام بردارد. دستیابی به

این هدف بزرگ از راه معرفت و شناخت کارکردهای گوناگون از جمله کارکرد اجتماعی اعتقاد به مهدویت ممکن خواهد بود (ملکی‌راد، ۱۳۹۷، صص ۲۸-۲۷). فکر و اندیشه نیاز به حکومت و دولت مهدوی باید در میان توده مردم ترویج شود. در واقع مهدی‌باوری اقتضا می‌کند که مؤمنان اندیشه و فکر خویش را در جامعه ترویج کنند و ساحت اجتماعی را برای این امر مهم آماده و مهیا سازند (ملکی‌راد، ۱۳۹۷، ص ۶۹). اعتقاد واقعی به امام زمان علیه السلام همواره در کارهای اجتماعی، به منزله پشتیبانی نیرومند یاری‌گر ما خواهد بود، البته نتیجه اعتقاد به امام علیه السلام این نیست که ما از تمامی کوشش‌های اجتماعی دست برداریم و در گوشه‌ای نشسته و انجام همه کارها را به ظهور ایشان حواله کنیم، بلکه اعتقاد به مهدویت باید منتظر واقعی را پرتلاش و امیدوار بار بیاورد (شاکری زورده‌می، ۱۳۹۳، ص ۴۴). از آنجا که این اندیشه از مؤلفه‌هایی چون امیدآفرینی و هویت‌بخشی و تحرک‌زایی برخوردار است، می‌تواند در جامعه‌ای توانمند و پیشرو، مؤثر باشد و چشم‌انداز مناسبی برای آینده پیش‌روی سیاست‌گذاران قرار دهد (ملکی‌راد، ۱۳۹۷، ص ۲۸). چنان‌چه ماربین فیلسوف و مستشرق آلمانی در کتاب خود این‌گونه می‌نویسد:

از جمله مسائل اجتماعی بسیار مهم که همیشه (می‌تواند) موجب امیدواری و رستگاری (باشد)، همانا اعتقاد به وجود حجت عصر و انتظار ظهور اوست. چون معتقدات مذهبی از ملل شرق زمین تا دو قرن دیگر کاملاً اثرات خود را خواهد بخشید و می‌توان گفت که در این مدت و با این همه جمعیت و اسباب طبیعی، شیعه پیشرفت متحیرالعقولی نموده است (ر.ک: خسروشاهی، ۱۳۷۴، ص ۵۵).

ساخت بنای عظیم تمدن اسلامی امری نیست که به‌وسیله یک یا چند نفر و یا حتی حکومت انجام شود. تحقق این آرمان بی‌شک نیازمند عنایت ویژه خداوند است و نزول این رحمت خاص، مستلزم همراهی و همدلی همه مردم و دولتمردان منتظر خواهد بود؛ بنابراین می‌توان گفت یکی دیگر از نقش‌های مؤثر اندیشه مهدویت که ضرورت دارد بدان پرداخته شود، اصلاحات اجتماعی و ایجاد همبستگی و انسجام‌بخشی در جامعه است. انسجام و همبستگی بین بخش‌های گوناگون نظام اجتماعی، چون موتور

محرکه‌ای است که حرکت جامعه را در رسیدن به آرمان‌هایش سرعت بخشیده و کمک می‌کند در زمان کمتری به اهدافش دست یابد (چراغی کوتیانی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۵۸). پارسونز، جامعه‌شناس آمریکایی معتقد است: «هر نظام اجتماعی برای پایایی و پویایی خود، باید دارای سازوکاری باشد که بتواند چهار تکلیف ضروری را انجام دهد که عبارتند از تطبیق نظام با محیط؛ دست‌یابی به هدف؛ یکپارچگی و سکون (نگه‌داشت الگو) (ریترز، ۱۳۹۱، ص ۱۳۱). روحیه ظلم‌ستیزی و حق‌طلبی از دیگر ضرورت‌های توجه به اندیشه مهدویت است. به موازات همین اتحاد و انسجام و روحیه ظلم‌ستیزی، عزت و سربلندی یک جامعه حفظ می‌گردد و دشمن نیز در پیاده‌سازی عملیات شوم خود، چندان کارآمد نخواهد بود (ملکی‌راد، ۱۳۹۷، ص ۲۸؛ الهی‌نژاد، ۱۳۸۷، ص ۲۲). در باب اهمیت وحدت جمعی همین بس که امام علی علیه السلام می‌فرماید:

با اکثریت همراه شوید، که دست خدا بر سر جماعت است و از تفرقه و جدایی پرهیزید که یک‌سو شده از مردم، بهره شیطان است چنان‌که گوسفند دورمانده از گله، نصیب گرگ است (نهج‌البلاغه، ص ۱۸۴).^۱

امام صادق علیه السلام نیز در این رابطه می‌فرماید:

به شما وصیت می‌کنم که از تشقت و تفرقه و جدایی پرهیزید؛ زیرا موجب رفتن همت و کم‌شدن ارزش و پایین آمدن قدر و منزلت شما نزد ملکوت می‌شود و اهل طمع در شما طمع می‌کنند (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۱۵، ص ۵۲).^۲

نکته حائز اهمیت این است که روح این اتحاد و انسجام، نوعی هویت جمعی به افراد جامعه می‌بخشد که در اثر آن، اجتماع، احساس شخصیت کرده و به راحتی تن به استعمار و استثمار نخواهد داد؛ از این رو ایجاد و تقویت هویت جمعی، یکی دیگر از ضرورت‌های توجه به رویکرد اجتماعی اندیشه مهدویت است.

۱. «والزموالسواد الأعظم، فإن ید الله مع الجماعة، و إیاکم و الفرقة! فإن الشاذ من الناس للشیطان، كما أن الشاذ من الغنم للذئب».

۲. «أوصیکم إیاکم و التفرق و الشتات فتذهب حمی تکم و تقل قیمتکم و یهین قدرکم عند الملوک و یطمع فیکم الطامع».

۲. کارکردهای اجتماعی اندیشه مهدویت

اندیشه مهدویت دارای کارکردهای بسیاری است. از جمله این کارکردها، کارکردهای اجتماعی است. جامعه‌ای که به مهدویت معتقد است و در انتظار ظهور امام زمان علیه السلام به سر می‌برد، لازم است با آرمان‌ها و اهداف بلند موعود اسلامی، آشنا و در آن مسیر گام بردارد. در این قسمت تلاش خواهیم کرد به مهم‌ترین این کارکردها اشاره‌ای داشته باشیم.

۱-۲. نظم اجتماعی

نظم یکی از عوامل مهم و مؤثر در نظامات اجتماعی است. آموزه‌های مهدوی که خاستگاه وحیانی دارند از طریق ایجاد ارزش‌های مشترک می‌تواند نقش مهمی در نظم اجتماعی داشته باشد. در نظام اسلامی، اندیشه مهدیت، جایگاه والایی در اسلام دارد و از این جهت می‌تواند در تحکیم مبانی ارزشی و اخلاقی که موجب نظم اجتماعی می‌شوند، نقش داشته باشد و به ایجاد ارزش‌ها و ارتقای آن کمک نماید. الگوگیری جامعه منتظر از ارزش‌ها و کاربری آنها می‌تواند در تحکیم و تعمیق ارزش‌ها و فضایل اخلاقی در جامعه منتظر آثار و نتایج مؤثری داشته باشند و به پیروی آن در ایجاد نظم اجتماعی مؤثر خواهند بود (ملکی‌راد، ۱۳۹۷، ص ۲۱۴؛ ملکی‌راد و گودرزی، ۱۳۹۶). آگوست کنت در این باره می‌گوید: «دین زمینه مشترکی را فراهم می‌سازد که اگر نبود، اختلاف‌های فردی، جامعه را از هم می‌گسیختند... دین همان شیرازه نیرومندی است که افراد جامعه را با یک کیش و نظام عقیدتی مشترک به همدیگر پیوند می‌دهد. دین سنگ‌بنای سامان اجتماعی است» (کوزر، ۱۳۷۳، ص ۳۴). دورکیم نیز «همبستگی، انسجام و نظم را یکی از کارکردهای دین برمی‌شمرد» (اسکیدمور، ۱۳۸۵، ص ۱۶۶).

۲-۲. انسجام و همبستگی اجتماعی

توجه به نقش دین در ایجاد انسجام اجتماعی از یک سو و تبلور کامل دین اسلام در اندیشه مهدویت از سوی دیگر، انسجام و همبستگی اجتماعی را می‌توان یکی از اهداف

اجتماعی اندیشه مهدویت به شمار آورد (ملکی‌راد، ۱۳۹۷، ص ۱۹۹؛ ملکی‌راد و گودرزی، ۱۳۹۶) که این خود نشان از اهمیت گفتمان «همبستگی اجتماعی» است (چراغی کوتیانی، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۱۴۸). زمانی که اعتقاد به امامت و مهدویت در جامعه به صورت یک باور مشترک در آید و اعضای جامعه بر محور آن گرد هم آیند، تشتت و پراکندگی از بین خواهد رفت و انسجام اجتماعی پدید می‌آید. اندیشه مهدویت، ویژه با رویکرد شیعی، از جهات گوناگون می‌تواند در تنظیم روابط اجتماعی و تحکیم آن، نقش داشته باشد (ملکی‌راد، ۱۳۹۷، ص ۱۹۹) از نگاه جامعه‌شناسان، یکی از کارکردهای اصلی دین، ایجاد همبستگی و وفاق اجتماعی است. چنانچه دور کیم بر این باور است که «اجرای مراسم مذهبی و بعد مناسکی دین نقش مهمی در تقویت همبستگی اجتماعی ایفا می‌کند» (ر.ک: فصیحی، ۱۳۹۱، صص ۱۳۸-۱۳۹). از نظر وی «تشریفات دینی هر قدر که کم‌اهمیت باشد، باز هم در مواقع گوناگون به منظور انجام مناسک و مراسم دینی گرد هم جمع می‌کند. از این طریق صمیمیت بیشتری بینشان ایجاد می‌کند و نگاه افراد از همین رهگذر به هم تغییر می‌کند» (ر.ک: فصیحی، ۱۳۹۱، ص ۱۹۸) در مقابل باید اعتراف کرد که اختلاف و نبود انسجام و اتحاد از جمله اموری است که جهان اسلام و بشریت را از نعمت حضور آخرین ذخیره الهی محروم می‌سازد؛ از این رو جامعه منتظر باید تمام تلاش خود را در جهت همگرایی و وفاق جمعی به کار برد.

۲-۳. امنیت اجتماعی

امنیت عبارت است از «دستیابی به وضعیتی که فرد و جامعه را از هر نوع تهدید بالقوه و بالفعل از سوی امنیت‌ستیزان داخلی و خارجی در امان دارد، به طوری که بتوان با آن آرامش و آسایش کامل را فراهم ساخت و در راستای پیشبرد اهداف اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی گام برداشت» (وطن‌دوست، ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۳۳۷). اصطلاح «امنیت اجتماعی»^۱ واژه‌ای نوپدید است و سابقه چندان در ادبیات علوم اجتماعی ندارد

1. Societal Security.

(رضایی، ۱۳۹۱، ص ۱۹۱)؛ از این رو، تعاریف گوناگونی ادامه این مفهوم بیان شده است؛ برای نمونه می‌توان گفت امنیت اجتماعی عبارت است از: «آسودگی خاطر مردم از ترس، تهدید، اضطراب و مصون ماندن جان، مال، ناموس، هويت و اعتقادات آنان از هرگونه تهدید و تعرض مفروض» (رضایی، ۱۳۹۱، ص ۱۹۲). براساس مطالعات انجام‌شده، یکی از مهم‌ترین تهدیدات و ناامنی‌های موجود در سطح جامعه که امنیت افراد را به خطر می‌اندازد، ناهنجاری‌ها و کژرفتاری‌های اخلاقی است. «به باور اندیشمندان اجتماعی، دین در کنترل ناهنجاری‌ها نقش بی‌بدیلی دارد و به جامعه در کنترل ناهنجاری‌ها و کژرفتاری‌ها می‌تواند کمک نماید. نقش دین در کنترل ناهنجاری‌ها از یک سو و تجلی کامل دین اسلام در مهدویت از سوی دیگر، سبب می‌شود تا باور به مهدویت بتواند از بروز ناهنجاری و کنترل آن در جامعه منتظر نقش داشته باشد؛ زیرا مهدویت سرشار از باورها و ارزش‌هایی است که می‌تواند نابسامانی‌های هنجاری را به هنجارهای دینی و مهدوی تبدیل کند و در این زمینه، مراسم و مناسک و نمادهای دینی و مذهبی مرتبط با امام زمان علیه السلام که جامعه منتظر بدان‌ها التزام دارند، می‌توانند در ایجاد هنجارهای مثبت کمک نمایند و در کنترل ناهنجاری‌ها مؤثر باشند. هرچه بر میزان ناهنجاری‌ها کاسته شود، به همان میزان بر امنیت اجتماعی نیز افزوده می‌شود» (ملکی‌راد، ۱۳۹۷، ص ۲۳۲؛ ملکی‌راد و گودرزی، ۱۳۹۶). چنان‌چه امام صادق علیه السلام درباره این نظارت و خودمراقبتی این چنین می‌فرماید:

کسی که مایل است جزو یاران حضرت مهدی علیه السلام قرار گیرد، باید منتظر باشد و اعمال و رفتارش در حال انتظار با تقوا و اخلاق نیکو توأم شود (نعمانی، ۱۳۹۷ق، ص ۲۰۰).^۱

در این کلام منتظر واقعی کسی است که خود را با ورع و پرهیزکاری و دوری از ناهنجاری‌ها و آراستن به هنجارها و خوبی‌ها وفق می‌دهد. پس یکی از وظایف منتظران در زمان غیبت، دوری جستن از انحرافات و ناهنجاری‌هاست (ربانی خوراسگانی، ۱۳۸۸، ص ۱۴۵).

۱. «مَنْ سَرَّهَ أَنْ يَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ الْقَائِمِ فَلْيَنْتَظِرْ وَ لْيَعْمَلْ بِالْوَرَعِ وَ مَحَابِرِ الْأَخْلَاقِ وَ هُوَ مُنْتَظَرٌ».

شخص منتظر خود را در حضور و منظر امام خویش می‌داند و به درجه‌ای می‌رسد که امام عصر را شاهد ناظر بر اعمال خویش می‌بیند. حاصل این احساس حضور که در سایه انتظار امام زمان عجله الله تعالی فرجه به دست می‌آید، کنترل اجتماعی جامعه و ممانعت از بروز انحرافات در فرد و جامعه است (ملکی‌راد، ۱۳۹۷، صص ۱۴۷، ۲۲۹-۲۲۹ و ۲۳۰). انتظار حضرت مهدی عجله الله تعالی فرجه با دو سازوکار، عامل کنترل و نظارت اجتماعی شمرده شده، باعث کاهش ناهنجاری‌های اجتماعی و اخلاقی می‌شود؛ ۱. سازوکار درونی که با احساس حضور امام حاصل می‌شود؛ ۲. سازوکار بیرونی که با وسیله جامعه‌پذیر کردن انتظار حضرت مهدی عجله الله تعالی فرجه حاصل می‌شود (ملکی‌راد، ۱۳۹۷، صص ۲۲۹-۲۳۰)؛ زیرا حکومت جهانی امام مهدی عجله الله تعالی فرجه می‌تواند به‌عنوان یک الگوی کامل در اختیار جامعه منتظر قرار گیرد (ملکی‌راد، ۱۳۹۷، ص ۲۲۸).

۲-۴. هویت اجتماعی

یکی دیگر از کارکردهای اجتماعی اندیشه مهدویت، هویت‌بخشی اجتماعی است. «هویت اجتماعی و گروهی، مجموعه‌ای از خصوصیات و مشخصات اجتماعی، فرهنگی، روانی، فلسفی، زیستی و تاریخی همسانی است که بر یگانگی یا همانندی اعضای آن دلالت می‌کند و آن را در یک ظرف زمانی و مکانی معین، به‌طور مشخص، قابل قبول و آگاهانه، از دیگر گروه‌ها متمایز می‌سازد» (جنکینز، ۱۳۹۷، ص ۵). عقاید و ارزش‌های دینی، بخش قابل توجهی از عناصر هویتی را تشکیل می‌دهند و هویت دینی مشترک را در میان فرقه‌های مسلمان ایجاد می‌کنند. در اندیشه شیعه، عنصر امام به‌ویژه باور به امام غایب، هویت جمعی را به جامعه شیعه می‌دهد. جامعه‌ای که به آینده حتمی حکومت جهانی حضرت مهدی عجله الله تعالی فرجه اعتقاد دارد و بر این باور است که مدینه فاضله محقق خواهد شد، می‌تواند زندگی امروز خود را براساس همان مؤلفه‌های مدینه فاضله مهدوی سامان دهد (بهریزی لک، ۱۳۸۴، صص ۶۸-۶۹) و از بی‌معنایی و بی‌هویتی که امروزه دامن بیشتر جوامع بشری، به‌ویژه مکاتب غربی را فرا گرفته، در امان باشد و با نگاه معناداری که به زندگی خود دارد، برای نیل به اهداف نهایی آن تلاش کند.

۲-۵. امیدبخشی و پویایی اجتماعی

هر نظام اجتماعی و هر نظام دینی برای بقا، استمرار و پویایی خود به عنصری به نام آینده نیاز دارد. اگر اعتقاد به مهدویت و چشم به راه مصلح جهانی بودن در دین اسلام وجود نداشت، جامعه اسلامی از تحرک و پویایی در دوران تاریخ باز می ماند و به جامعه ای ایستا و مرده تبدیل می شد، اما در سایه اعتقاد به مهدویت و انتظار حضرت مهدی علیه السلام روحیه امیدواری در تمام مسلمانان تجلی کرده (ربانی خوراسگانی، ۱۳۸۸، ص ۲۵) و برای رسیدن به چنین آینده ای، تلاش و حرکت مورد نیاز است. انتظار مورد تأیید اسلام و تشیع انتظار سازنده است. انتظار سازنده، تحرک بخش، تعهد آور و عبادت است، ولی انتظار ویرانگر بازدارنده بوده، فقط و فقط از گسترش ظلم ها، تبعیض ها و تباهی ها ناشی می شود (مطهری، ۱۳۸۴، ص ۶۲)؛ بر این اساس یکی از کارکردهای اجتماعی انتظار، تحرک بخشی و پویایی اجتماعی برای اصلاح جامعه و نفی ظلم و ستم است (ربانی خوراسگانی، ۱۳۸۸، ص ۴۱). این تحرک و پویایی در تمام عرصه های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی باید جریان داشته باشد.

۳. الزامات و بایسته های رویکرد اجتماعی به آموزه مهدویت

از آنجا که دین اسلام، در جایگاه آخرین دین آسمانی دو شاخصه جامعیت و کمال را به همراه دارد، لازم است به همه سطوح زندگی بشر اعم از فردی و اجتماعی نظر داشته، برای رشد و تعالی انسان ها برنامه و رهکارهای مناسب ارائه بدهد. بهترین و کامل ترین برنامه، برنامه ای است که فایده اش بیشتر باشد و افراد بیشتری از آن بهره ببرند؛ بر همین اساس اسلام، مصالح اجتماعی را بر مصالح فردی ترجیح داده است. از طرفی چون بیشتر تعالیم روح بخش اسلامی، به نحوی با اجتماع و جامعه مسلمانان گره خورده است، به اجتماع و جامعه اسلامی اهتمام ویژه ورزیده، برای حفظ آن از تدوین هیچ قانونی فروگذار نکرده است (الهی نژاد، ۱۳۸۶). البته اجرای این قوانین نیازمند رعایت مجموعه ای از الزاماتی است که متصدیان امر باید آنها را مدنظر قرار بدهند تا بتوانند به خوبی شاهد اجرای آموزه های مهدوی در بین مردم باشند.

۳-۱. اجرای عدالت همگانی

آنچه بیشتر از همه جوامع بشری را رنج می‌دهد، نبودن عدالت است. صاحبان قدرت و کمپانی‌های وابسته به آنها دائم در تلاش هستند که فاصله خود را با مردم عادی بیشتر و بیشتر کنند. آنها با این که خود را داعیه‌دار احقاق حقوق بشر می‌دانند، اما در عمل آنچه که شاهد هستیم غیر از آن است. این شکاف طبقاتی روزبه‌روز بیشتر می‌شود و افراد زیادی زندگی‌هایشان از هم می‌پاشد و در زیر چرخ بی‌عدالتی از بین می‌روند. وضعیت موجود به‌ویژه در کشورهای غربی بیانگر همین مطلب است؛ از این رو، یکی از آرزوهای جوامع امروز، عدالت همگانی است. اینکه کسی بیاید و مردم را از این همه ظلم و ستم برهاند. تحقق عینی و واقعی چنین آرزویی فقط در حکومت جهانی حضرت مهدی علیه السلام رخ خواهد داد. اهمیت و قطعیت عدالت در دولت مهدوی، بارها و بارها از زبان ائمه معصومین علیهم السلام مورد توجه قرار گرفته و آن را نوید داده‌اند. همان طور که امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «قسم به خدا همان‌گونه که گرما و سرما وارد خانه‌های مردم می‌شود، عدالت هم وارد خانه‌های آنان خواهد شد» (نعمانی، ۱۳۹۷ق، ص ۲۹۷).^۱

بنابراین لازم است تا زمان محقق شدن این امر، با الگوگیری از وضعیت مطلوب یعنی همان حکومت جهانی حضرت مهدی علیه السلام وضعیت موجود را سامان بدهند. انسان‌ها، معمار سرنوشت جامعه و تاریخ‌اند، لذا با خود آنان است که بخواهند شرایط نابسامان جامعه خویش را تغییر بدهند یا ندهند. خدای متعال در قرآن بر این مسئله تأکید می‌کند: «ذَلِكْ بَانَ اللّٰهُ لَمْ يَكْ مَغِيْرًا نِّعْمَةً اَنْعَمَهَا عَلٰى قَوْمٍ حَتّٰى يَغْيِرُوْا مَا بَانَفْسَهُمْ وَاِنَّ اللّٰهَ سَمِيْعٌ عَلِيْمٌ»؛ این بدانست که خدا تغییردهنده نعمتی که به قومی ارزانی داشته نیست تا آنکه خود ایشان تغییر دهند آنچه را که خودشان است - با علم به اینکه - خدا شنوای داناست (انفال، ۵۳).

۳-۲. توجه به هویت اسلامی

باور به منجی موعود در دین اسلام در قالب اندیشه مهدویت متجلی است. این باور،

۱. «أَمَّا وَ اللّٰهُ لِيَدْخُلَنَّ عَلَيْهِمْ عَدْلُهُ جَوْفَ بُيُوْتِهِمْ كَمَا يَدْخُلُ النَّحْرَ وَ الْقُرْ».

همان طور که پیش تر بیان شد، هویت دینی مشترکی را در میان همه فرقه‌های مسلمان ایجاد می‌کند؛ زیرا اعتقاد به مهدویت در اعماق تاریخ اسلام ریشه دارد و درحقیقت اعتقادی است که رسول گرامی اسلام ﷺ و امامان معصوم علیهم‌السلام بر آن تأکید کرده‌اند. مؤید این سخن روایت‌های بسیاری است که همه فرقه‌ها و مذاهب اسلامی به‌ویژه اهل تسنن و شیعه از پیامبر در ارتباط با این عقیده نقل کردند. اعتقاد به منجی و موعودباوری نقطه عطف پیوند همزیستی پویا میان این دو مذهب (شیعه و سنی) است. براساس چنین آموزه مشترکی می‌توان در راستای همفکری و همکاری میان ادیان آسمانی، به‌ویژه مسلمانان اقدام کرد و بر اساس الگوی مدینه فاضله عصر موعود، زندگی امروز و قبل از حضور آن حضرت ﷺ را سامان و نظم بخشید (کیانی، ۱۳۸۸، صص ۴۱-۴۲). در کنار این وجه اشتراک، وجوه مشترک دیگری هم چون قرآن و سنت نبوی، ایمان به وحدانیت خدای متعال، نبوت و خاتمیت رسول اکرم ﷺ، ایمان به معاد، نبود انکار ضرورت‌های دین و اعتقاد به ارکان اسلام نیز وجود دارد (شاکری زواردهمی و عواطفی، ۱۳۹۷) که می‌توان از آن جهت استحکام هویت اسلامی و همگرایی مسلمانان به‌ویژه اهل سنت و تشیع، بهره برد.

۳-۳. توجه به هویت بین‌الادیانی

در نگاهی فراتر از هویت اسلامی، می‌توان به هویت بین‌الادیانی نیز فکر کرد و جهت شکل‌گیری و تقویت آن برنامه‌ریزی کرد. همان طور که پیش تر بیان شد، یکی از این باورهای مشترک بین‌الادیانی، باور به منجی موعود است. بر مبنای این باور، نجات‌دهنده پایانی، بر اساس اعتقاد یهودیان، مسیح (ماشیح)؛ به اعتقاد مسیحیان، مسیح آخرین نجات‌بخش است؛ از دیدگاه زرتشتی‌ها «سوشینت» (ابراهیم‌پور، ۱۳۷۴، ص ۱۶) و به باور هندوها «پادشاه عادل» است که در آخرالزمان به دنیا می‌آید» و معروف به کلکی یا کلکین است (صادقی تهرانی، ۱۳۹۲، ص ۲۴۶؛ ایونس، ۱۳۷۳، ص ۶۳). اجتماع همه پیروان ادیان الهی درباره محور منجی موعود - با هر تفسیری که از آن می‌شود - از نظر جامعه‌شناختی،

تعلق خاطر و باور مشترک درباره آن را در پی خواهد داشت. این باور مشترک می تواند هویت جهانی و فراملی را شکل دهد (ملکی راد، ۱۳۹۷، ص ۲۳۶). هویت بین‌الادیانی، رفتار اجتماعی منطبق با سبک زندگی مسالمت آمیز پیروان ادیان را پیشنهاد می کند، در نتیجه منجر به نوعی وفاق و انسجام می گردد (ملکی راد و گودرزی، ۱۳۹۶).

۳-۴. مبارزه با ریشه‌های اختلاف و پراکندگی

مهم‌ترین و اصلی‌ترین آسیبی که یک اجتماع را در معرض خطر و فروپاشی قرار می‌دهد، اختلاف و تفرقه بین افراد جامعه است. این معضل گاهی از بیرون و از سوی دشمنان و گاهی از دورن و از سوی منافقان شکل می‌گیرد. به نظر می‌رسد آسیب گروه دوم به مراتب سخت‌تر و جبران‌ناپذیرتر از گروه اول باشد. این مسئله در طول تاریخ و بر اساس مستندات تاریخی نیز قابل اثبات است. حال برای اینکه یک اجتماع دچار چنین آسیب‌هایی نگردد، باید ضمن حفظ اتحاد و انسجام خود، راهکارهایی جهت دفع و رفع این نوع مسایل در اختیار داشته باشد. یکی از این راه‌کارها، الگوگیری از جوامع موفق است. جوامعی که هیچ اختلاف و تشتت آرابی در آن وجود نداشته باشد، اما آیا تاریخ تاکنون چنین جامعه‌ای را به خود دیده است؟ مسلماً نه! براساس آیات و روایات، تحقق چنین جامعه‌ای تنها در پرتو حکومت جهانی حضرت مهدی علیه السلام اتفاق خواهد افتاد. همان‌گونه که رسول اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «به واسطه مهدی ماست که مردمان پس از نابودی زشتی‌های فتنه‌انگیز، برادران دینی یکدیگر خواهند شد» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۳، ص ۵۱). در برخی از مضامین دعایی نیز به این مطلب اشاره شده است: «سلام بر مهدی که خداوند وعده داده است که به وسیله او همبستگی به وجود آورده و پراکندگی را برطرف کند» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۹، ص ۱۰۱)^۱ در سایه‌سار حکومت ایشان، تشتت و پراکندگی از بین خواهد رفت و انسجام اجتماعی پدید خواهد آمد (ملکی راد، ۱۳۹۷، ص ۱۹۹). این نکته دارای اهمیت است که در روایات شریف، یکی از موانع ظهور و بهره‌گیری از آخرین ذخیره الهی

۱. «السَّلَامُ عَلَى الْمَهْدِيِّ الَّذِي وَعَدَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهِ الْأُمَّمَ أَنْ يَجْمَعَ بِهِ الْكَلِمَ وَ يُلِمَّ بِهِ السَّعَثَ».

را اختلاف و نبود انسجام مردم می دانند. چنانچه امام صادق علیه السلام در این رابطه می فرماید:
چگونه ممکن است آن امر الهی الان واقع شود، در حالی که هنوز فلک برگشته
است. پرسیدند منظور از برگشتن فلک چیست؟ فرمود: اختلاف شیعیان با
یکدیگر (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۵۲، ص ۲۲۸).^۱
از این رو جامعه منتظر باید تمام تلاش خود را در جهت همگرایی و وفاق جمعی به
کار برد و از هرگونه اختلاف و تفرقه پرهیز کند.

۴-۴. توجه به نهادینه سازی ارزش های اخلاقی

با این که فطرت اولیه همه انسان ها به سمت پاکی ها و ارزش های اخلاقی تمایل دارد
و از کثرت فتناری ها و پلیدی ها گریزان است، رفته رفته از این فطرت پاک فاصله گرفته،
شاهد انواع ناهنجاری های اخلاقی در سطح جامعه هستیم. جامعه ای بدون جنگ و
خونریزی و کثرت فتناری های اخلاقی، آرزوی فعلی این بشر است و چه بسا خیلی از
صاحب نظران، تحقق آن را به دلیل حس قدرت طلبی و تعارض منافع افراد با یکدیگر،
غیرممکن بدانند، اما بر اساس آیات و روایات اسلامی، چنین جامعه ای وجود خواهد
داشت که از آن صالحین خواهد بود. «خدا به کسانی از شما که ایمان آورده و کارهای
شایسته انجام داده اند، وعده داده است که حتماً آنان را در زمین جانشین [دیگران] کند،
همان گونه که پیشینیان آنان را جانشین [دیگران] کرد، و به طور یقین دینشان را که برای
آنان پسندیده به سودشان استوار و محکم کند، و به طور یقین ترس و بیمشان را به
امنیت تبدیل کند، [تا جایی که] فقط مرا بپرستند [و] هیچ چیزی را شریک من نگیرند و
آنان که پس از این نعمت های ویژه ناسپاسی ورزند [در حقیقت] فاسق اند» (سوره نور، ۵۵).^۲

۱. «أَنْتِي يَكُونُ ذَلِكَ وَلَمْ يَشْتَدِرِ الْفُلُكُ حَتَّى يَقَالَ مَاتَ أَوْ هَلَكَ فِي أَى وَادٍ سَلَكَ فُقُلْتُ وَ مَا اسْتِدَارَةُ الْفُلُكِ فَقَالَ
الْخِثْلَافُ الشَّيْعَةَ بَيْنَهُمْ».

۲. «وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَيُمَكِّنَنَّ
لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَ لَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَ مَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ
فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاقِقُونَ».

بهترین سرانجام نیک در این دنیا، دوران ظهور است که تجلی گاه همه خوبی‌ها و خیرات است. برخی معتقدند که انسان‌ها در عصر جهانی شده، محتاج اخلاق جهانی‌اند و اخلاق جهانی، محتاج الگویی جهانی است که بتواند در سطح جهانی به این تشنگی پاسخ گوید. این الگو از طرفی باید در رفتار یک بشر تجلی یابد تا قابل پیروی باشد و از طرفی باید فراتر از آنچه بشر خود با تجربه به آن راه یافته است، باشد (فرامرزملاکی، ۱۳۸۶). الگوی کامل این ویژگی‌ها کسی نیست جز حضرت مهدی علیه السلام. در آن دوران، ارزش‌های اخلاقی به اوج کمال خود می‌رسد. همان طور که در روایات شریف به این مسئله اذعان شده است.

امام باقر علیه السلام در این رابطه می‌فرماید: «إِذَا قَامَ قَائِمُنَا وَضَعَ يَدَهُ عَلَى رُؤُوسِ الْعِبَادِ فَجَمَعَ بِهَا عُقُولَهُمْ وَ كَمَلَتْ بِهَا أَحْلَامَهُمْ؛ هنگامی که قائم ما قیام کند، دستش را بر سر بندگان می‌گذارد پس عقول آنها را متمرکز می‌سازد و اخلاقشان را به کمال می‌رساند» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۲، ص ۳۲۸).

در جامعه پس از ظهور امام زمان اخوت مهدوی دوستی و برادری به نهایت خود می‌رسد، به گونه‌ای که صحبت از کینه‌ورزی و دشمنی، جایگاهی نخواهد داشت. امام علی علیه السلام در این باره می‌فرماید: «لو قاتم قائمنا ... لذهب الشحنة من قلوب العباد؛ اگر قائم قیام کند ... کینه‌ها از سینه‌ها بیرون می‌رود» (صافی گلپایگانی، ۱۳۷۷، صص ۴۷۳-۴۷۴).

و یا روایت دیگری از امام باقر علیه السلام فرمود: «حتی اذا قام القائم جائت المزملة و یأتی الرجل الی کیس اخیه فیأخذ جاجته، لایمنه؛ هنگامی که قائم ما قیام کند، دوستی واقعی و صمیمیت حقیقی پیاده می‌شود، هر نیازمندی دست می‌برد و از جیب برادر ایمانی‌اش به مقدار نیاز بر می‌دارد، و برادرش او را منع نمی‌کند» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۵۲، ص ۳۷۲).

در جامعه مهدوی که مدینه فاضله‌ای برای همه بشر همه زشتی و بدی جمع می‌شود و به جای آنها همه خوبی‌ها و زیبایی گسترش پیدا می‌کند.

اخلاق و اخلاق‌مداری محل تجلی عمومی‌ترین جذابیت‌ها و ارزش‌های انسان است؛ به همین سان یک جامعه اخلاقی بیشترین کشش و جاذبه را برای طیف‌های گوناگون جامعه در پی دارد. برقراری روابط هر یک از افراد و گروه‌های اجتماعی بر مبنای

ارزش‌های اخلاقی، به هم‌افزایی فضایل اخلاقی نیز می‌انجامد و از ترویج رذایل و کژرفتاری‌های اخلاقی در سطح جامعه می‌کاهد. اخلاق از چنان ظرفیت بالایی در جذب افراد برخوردار است که از اخلاق نبوی به عنوان معجزه دوم خاتمیت نام می‌برند (بهشتی، ۱۳۸۷، ص ۱۵۷). معجزه‌ای که منزلتی فروتر از قرآن و فراتر از دیگر معجزات را به خود اختصاص داده است (فرامرزمملکی، ۱۳۸۶). خدای متعال در قرآن کریم یکی از عوامل موفقیت رسول اکرم ﷺ را اخلاق نیک ایشان بیان می‌کند. چنانچه فرمود: «فَمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ»؛ [ای پیامبر! پس به مهر و رحمتی از سوی خدا با آنان نرم‌خوی شدی، و اگر درشت‌خوی و سخت‌دل بودی از پیرامونت پراکنده می‌شدند (آل عمران، ۱۵۹)].

از همین رو پروفیسور لگنهاوسن (دانشمند مسلمان‌شده غربی) می‌گوید:

ما هروقت بخواهیم مهدویت را برای غرب مطرح کنیم، خیلی باید روی بعد اخلاقی مهدویت اصرار و ابرام داشته باشیم و به آنها نشان بدهیم که ما برای برداشتن موانع ظهور، باید اخلاق خودمان را اصلاح کنیم و در جای‌گاه پیروان امامان علیهم‌السلام با تقوا شویم (ر.ک: فلاح و عوافی، ۱۳۹۶).

۴. ساخت‌های مهدویت‌پژوهی با رویکرد اجتماعی

ساخت‌های گوناگون اجتماعی را می‌توان با رویکرد مهدویت‌پژوهی مورد تحلیل و بررسی قرار داد. از جمله ساخت‌های مهم اجتماعی، کانون خانواده و تعلیم و تربیت است. توجه به این دو نهاد و مسائل مربوط به آن جزو اولویت‌های بیشتر کشورها و سیاست‌گذاران است. به جرأت می‌توان گفت که سرنوشت سعادت‌مندان یا شقاوت‌مندان جوامع بشری در گرو اهمیت یا بی‌اهمیت دانستن این دو حوزه است؛ از این رو، با توجه به ضرورت و اهمیت این دو نهاد، در ادامه توضیحاتی ذیل هر یک بیان خواهیم کرد.

الف) خانواده

نهاد خانواده یکی از کهن‌ترین، کوچک‌ترین و اصلی‌ترین نهادهای اجتماعی است

که در همه زمان‌ها و مکان‌ها وجود دارد؛ زیرا به نیازهای اساسی انسان پاسخ مقتضی و ضروری می‌دهد و این پاسخ مقتضی و ضروری برای تمامی بشر مشترک است (آراسته‌خو، ۱۳۷۰، ص ۵۴۰). در میان تمامی نهادها، سازمان‌ها و مؤسسه‌های اجتماعی، خانواده مهم‌ترین، ارزشمندترین و اثربخش‌ترین نقش‌ها را دارد. به‌هنجاری یا نابه‌هنجاری جامعه در گرو سلامت یا نبود سلامت بنیان خانواده‌هاست؛ بدین ترتیب هیچ جامعه‌ای نمی‌تواند ادعای سلامت کند، مگر آن‌که از خانواده‌های سالم برخوردار باشد. از دیدگاه اسلام، هدف از تشکیل خانواده، تنها ارضای نیاز جنسی نیست، بلکه هدف مهم‌تری که اسلام دنبال می‌کند، خودسازی و تهذیب نفس است. محیط و کانون گرم خانواده بهترین مکتب برای خودسازی و کسب کمالات است (ملکی‌راد، ۱۳۹۷، صص ۱۳۴-۱۳۵). باور به امامت و مهدویت موجب می‌شود خانواده به ابعاد گوناگون بینشی، ارزشی، هنجاری و رفتاری این اندیشه توجه بیشتری داشته باشد و در در تمام روابط و ساحات خانواده بدان توجه کند. انتظار موجب می‌شود خانواده منتظر، توجه بیشتری به امام زمان علیه السلام داشته باشد و از ایشان تأثیر بپذیرد و بکوشد بر اساس خواست و رضایت حضرت که همان خواست خداست، حرکت کند و با الگو قرار دادن امام زمان علیه السلام در تربیت افراد بکوشد و از این جهت، اثر مثبت و سازنده‌ای بر منتظران داشته باشد (ر.ک: ملکی‌راد، ۱۳۹۷، صص ۱۳۹-۱۴۳). گاهی مثل وضعیت کنونی جامعه که نرخ فرزندآوری پایین آمده است و جامعه به سمت شیب پیری جمعیت در حرکت است، فرزندآوری و توجه به رشد و تربیت آن، اقدامی است که موجب رضایت امام زمان علیه السلام خواهد بود.

ب) کانون تعلیم و تربیت

بدون تردید پس از خانواده، نهاد تعلیم و تربیت، مهم‌ترین نهادی است که می‌تواند در تحکیم و تقویت باورهای دینی افراد نقش داشته باشد. نظام‌های آموزشی در جهان و امدار نگرش‌ها و بنیان‌های نظری است که به‌عنوان پایه و اساس محرک و جهت‌دهنده نظام‌های علمی و تربیتی است. در کشور ما به‌عنوان یک نظام اسلامی و شیعی، یکی از

آموزه‌های مهم و بنیادین، مسئله باور به مهدویت و وجود آموزه انتظار است که فضاهای تعلیم و تعلم و نهادهای آموزشی می‌توانند متأثر از این اندیشه، اهداف متعالی را پی‌ریزی کنند. همان‌طور که در نظام اسلامی، فضای تعلیم و تعلم باید متأثر از آموزه‌های مهدویت باشد، فراهم کردن بسترهای لازم جهت ظهور امام زمان عجل الله فرجه نیز باید جزء اهداف اصلی تعلیم و تربیت اسلامی به حساب آید (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۱، ص ۱۶۲). رابطه مهدویت و نهاد تعلیم و تربیت دو سویه است؛ یعنی از سویی نهاد تعلیم و تربیت نقش عمده‌ای در جامعه‌پذیری مهدویت دارد و از سوی دیگر باور به مهدویت در این نهاد دارای کارکردهایی است (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۱، صص ۱۵۴-۱۵۵). از جمله این کارکردها تقویت و تعالی فرهنگ دینی و مهدوی در نهاد تعلیم و تربیت است؛ زیرا باور به امامت و مهدویت موجب می‌شود افراد به‌ویژه نوآموزان به ابعاد گوناگون ارزشی، هنجاری و رفتاری این اندیشه توجه بیشتری داشته باشند که این امر موجب تعالی فرهنگ دینی و مهدوی خواهد شد (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۱، ص ۱۵۷). نیروسازی و تربیت منتظران کارآمد و مسئول، محوری‌ترین عامل در زمینه‌سازی ظهور است. آمادگی جامعه برای ظهور حکومت مهدوی، نیازمند جلب نیرو و تعلیم و تربیت آنهاست؛ از این رو، منتظران باید نیروهای بالقوه را برای نیروسازی حکومت مهدوی آماده سازند و با تربیت آنان، اهداف و ماهیت آن را اشاعه دهند (موسوی، ۱۳۸۸).

اما متأسفانه تحلیل وضعیت موجود نظام آموزشی، حاکی از آن است که مقوله انتظار و بهره‌مندی از این آموزه کمتر مورد توجه بوده است و این ضعف و فقدان در تمامی مقاطع آموزشی، محسوس و قابل مشاهده است. یافته‌ها و تحقیقات نشان می‌دهد تقریباً بین ۱۲ تا ۱۸ سال از زندگی یک فرد ایرانی - اعم از دختر و پسر - در نظام آموزشی سپری می‌شود؛ یعنی با شاخص متوسط عمر یک ایرانی (هفتاد سال) حدود ۲۵٪ عمر مفید در نظام آموزشی سپری می‌گردد، حال آنکه شرایط موجود، بیانگر آن است که از ظرفیت موجود، چندان استفاده نشده است و در برخی از موارد اگر اقداماتی صورت گرفته است، کافی و قانع‌کننده نبوده است (سرمدی، میردامادی، شیروانی، ۱۳۹۲)؛ درحالی‌که اگر متصدیان و متولیان امر آموزش به‌ویژه مربیان، معلمان و مدرسان از این

ظرفیت موجود بهره کافی را ببرند، می‌توانند اهداف مهم آموزشی و تربیتی را در ابعاد گوناگون بینشی، گرایشی و رفتاری دنبال کنند و از این روش زمینه‌های شکل‌گیری معرفت، گرایش و درنهایت رفتارهای اخلاقی همخوان با جامعه ظهور را فراهم سازند؛ از همین رو نظام آموزشی ما در بخش‌های مختلف باید در راستای تقویت رویکرد مهدی‌باوری و مهدی‌یاوری، بازمهندسی شده تا در نتیجه، شاهد خروجی‌های متناسب و مطلوب از این نظام باشیم.

نتیجه‌گیری

۱. انسان پیوسته در آرزوی یک زندگی اجتماعی سعادت‌بخش بوده و به امید رسیدن چنین روزی قدم برداشته است، اگر این خواسته تحقق خارجی نداشت و یا ممکن نبود، هرگز چنین آرزویی و امیدی در نهاد وی نقش نمی‌بست بر همین اساس او برای رسیدن به یک زندگی مطلوب در عمومیت‌دادن عدالت و امنیت اجتماعی، گسترش عدل و داد و آزادی و برابری در تلاش هست؛ زیرا زندگی اجتماعی او بدون مؤلفه‌های بالا سامان نمی‌یابد.
۲. مهدویت یعنی امیدواری به آینده‌ای روشن، پیامی رهایی‌بخش به بشر سرخورده و ستم‌دیده و اینکه روزی یک مرد الهی خواهد آمد و آنچه مردم بدان امید بسته‌اند، به طور یقین برآورده خواهد کرد، مهدویت برای زندگی اجتماعی بشر و راهبردی برای برآوردن نیازهای اساسی حیات آن می‌باشد و در باور و نگرش، رفتار و کنش انسان‌ها و ساحت‌های گوناگون زندگی فردی و اجتماعی آن‌ها، تحولی بنیادین ایجاد می‌کند.
۳. اصلاح‌گری هویت جامعه مهدوی است، تک‌تک آحاد منتظر مصلح باید در اصلاح خود بکوشند تا نه تنها برای جامعه ایمانی، عنصر مفید و موثر و کارآمد باشند بلکه برای اصلاح دیگران هم تلاش می‌کنند تا اجتماع به سوی خوبی‌ها و ارزش‌های متعالی حرکت کند، لذا می‌توان گفت جامعه مهدوی، جامعه‌ای هدفدار و ارزش‌مدار و سراسر زیبایی‌ها و فضائل اخلاقی هست.

۴. در هر حوزه مطالعاتی، اتخاذ هر رویکرد یا روشی منوط به پذیرش و انجام مجموعه بایدها و نبایدهایی هست که لازم است بدان متعهد بود. در رویکرد اجتماعی نیز، لازم است یکسری الزامات، رعایت گردد که برای نمونه می‌توان به اهمیت اجرای عدالت همگانی؛ توجه به هویت اسلامی و یا حتی هویت بین‌الادیانی؛ مبارزه با ریشه‌های اختلاف و پراکندگی و توجه به نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی، اشاره کرد.

۵. از مهم‌ترین نهادهای اجتماعی هر جامعه‌ای، نهاد خانواده و نهادهای علمی است. ضمن اینکه پیشرفت و تعالی هر جامعه‌ای منوط به سلامت کانون خانواده و سلامت نظام آموزشی آن جامعه است، محل مناسبی نیز برای نشر ارزش‌ها و معارف مهدوی است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع

* قرآن کریم.

۱. ابراهیم پور، داوود. (۱۳۷۴). سوشیانت موعود مزدیسنا (چاپ دوم). تهران: ناشر فروهر.
۲. اسکید مور، ویلیام. (۱۳۸۵). تفکر نظری در جامعه‌شناسی (جمعی از مترجمان). قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۳. ایونس، ورونیکا. (۱۳۷۳). شناخت اساطیر هند (مترجم: باجلان فرخی). تهران: اساطیر.
۴. آراسته‌خو، محمد. (۱۳۷۰). نقد و نگرش بر فرهنگ اصطلاحات علمی اجتماعی (چاپ دوم). تهران: نشر گستره.
۵. بهروزی لک، غلامرضا. (۱۳۸۴). سیاست و مهدویت. قم: موسسه آینده روشن.
۶. بهشتی، احمد. (۱۳۸۷). اخلاق معجزه دوم نبوی. تهران: نشر پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
۷. جمعی از نویسندگان. زیر نظر محمدتقی مصباح یزدی. (۱۳۹۱). فلسفه تعلیم و تربیت اسلامی. تهران: مؤسسه فرهنگی مدرسه بوهران (انتشارات مدرسه).
۸. جنکینز، ریچارد. (۱۳۹۷). هویت اجتماعی (مترجم: اکبر احمدی، چاپ اول). تهران: انتشارات تمدن علمی.
۹. چراغی کوتیانی، اسماعیل. (۱۳۹۰). همبستگی اجتماعی مهدوی، الگویی برای دولت و جامعه زمینه‌ساز. مجموعه مقالات ششمین همایش بین‌المللی دکترین مهدویت (ج ۲). قم: نشر موسسه آینده روشن.
۱۰. خسروشاهی، سیدهادی. (۱۳۷۴). مصلح جهانی و مهدی موعود از دیدگاه اهل سنت (چاپ دوم). تهران: انتشارات اطلاعات.
۱۱. ربانی خوراسگانی، محمدصادق. (۱۳۸۸). بررسی کارکردهای اجتماعی حضرت مهدی علیه السلام در ایران معاصر. قم: نشر موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته الله علیه.

۱۲. رضایی، محمدحسین. (۱۳۹۱). مبانی و مسائل امنیت اجتماعی، رویکرد ایرانی. تهران: نشر پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۱۳. ریتز، جورج. (۱۳۹۱). نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر (مترجم: محسن ثلاثی، چاپ هفدهم). تهران: ناشر علمی.
۱۴. سرمدی، محمدرضا؛ میردامادی، سیدمحمد و شیروانی، خجسته. (۱۳۹۲). نقش معلم در زمینه سازی ظهور و تحقق جامعه مهدوی. فصلنامه پژوهش‌های مهدوی. ۲(۷)، صص ۵۱-۷۴.
۱۵. شاکری زواردهی، روح‌الله. (۱۳۹۳). مهدویت و آینده جهان. قم: نشر معارف.
۱۶. شاکری زواردهی، روح‌الله؛ عواطفی، زهرا. (۱۳۹۷). بایسته‌های رسانه اخلاق‌گرا در آموزه‌های مذاهب معطوف به همگرایی و تقریب مذاهب. مشرق و موعود، (۴۵)، صص ۲۶۹-۲۹۸.
۱۷. صادقی تهرانی، محمد. (۱۳۹۲). بشارات عهدین. قم: نشر شکرانه.
۱۸. صافی گلپایگانی، لطف‌الله. (۱۳۷۷). منتخب الاثر. قم: انتشارات حضرت معصومه علیها السلام.
۱۹. فرامرزق‌الملکی، احد. (۱۳۸۶). مبانی نظریه معجزه‌انگاری اخلاق نبوی. فصلنامه اندیشه نوین دینی. (۱۱)، صص ۹-۲۲.
۲۰. فصیحی، امان‌الله. (۱۳۹۱). نقد تبیین کارکردی دین. قم: نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۲۱. فلاح، محمدجواد؛ عواطفی، زهرا. (۱۳۹۶). زبان اخلاق و نقش آن در جهانی شدن حکومت مهدوی. مشرق موعود، (۴۴)، صص ۲۰۵-۲۳۲.
۲۲. کوزر، آلفرد لیوئیس. (۱۳۷۳). زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی (مترجم: حسن ثلاثی). تهران: انتشارات علمی.
۲۳. کیانی، علی اصغر. (۱۳۸۸). تربیت نسل منتظر. قم: خاکریز.
۲۴. مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). بحارالانوار (ج ۵۲، ۹۳ و ۹۹، چاپ دوم). بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۲۵. مطهری، مرتضی. (۱۳۸۴). قیام و انقلاب مهدی علیه السلام (چاپ پنجم). تهران: نشر صدرا.

۲۶. ملکی راد، محمود. (۱۳۹۷). کارکردهای اجتماعی اعتقاد به مهدویت. قم: نشر پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
۲۷. ملکی راد، محمود؛ گودرزی، مجتبی. (۱۳۹۶). کارکرد اجتماعی اعتقاد به مهدویت. اسلام و مطالعات اجتماعی، ۵(۱۸)، صص ۶-۳۱.
۲۸. موسوی گیلانی، سیدرضی. (۱۳۸۴). دکترین مهدوین و کارکرد آن از منظر انسان‌شناسی و جامعه‌شناسی. فصلنامه انتظار موعود، ۱۶(۱)، صص ۴۵-۸۰.
۲۹. موسوی، سید مهدی. (۱۳۸۸). مدرسه مهدوی؛ درآمدی بر فلسفه و نظام آموزش و پرورش زمینه‌ساز ظهور. فصلنامه مشرق موعود، ۱۰(۱)، صص ۸۵-۱۱۴.
۳۰. نعمانی، ابن ابی زینب. (۱۳۹۷ق). الغیبه (محقق و مصحح: علی‌اکبر غفاری، چاپ اول). تهران: نشر صدوق.
۳۱. وطن‌دوست، رضا. (۱۳۸۷). فرهنگ روابط اجتماعی درآموزه‌های اسلامی (ج ۱، چاپ دوم). مشهد: نشر دانشگاه علوم رضوی.
۳۲. الهی‌نژاد، حسین. (۱۳۸۶). هم‌گرایی مسلمانان در باورداشت مهدویت. فصلنامه انتظار موعود، ۲۳(۲۳)، صص ۱۶۲-۱۲۹.
۳۳. الهی‌نژاد، حسین. (۱۳۸۷). اتحاد و همگرایی در پرتو مهدویت و موعودگرایی. قم: آئین احمد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 پرتال جامع علوم انسانی

References

*Holy Quran

1. Allamah Majlesi. (1403 AH). *Bihar al-Anwar* (2nd ed., Vols. 52, 93 & 99). Beirut: Dar al-Ihya al-Turath al-Arabi. [In Arabic]
2. Arastekhou, M. (1370 AP). *The review of the Culture of Social Science* (2nd ed). Tehran: Gostar deh. [In Persian]
3. Beheshti, A.(1387 AP). *The morality of the second miracle of the Nebebei*. Tehran: Institute for Social and Cultural Studies. [In Persian]
4. Behrouzilak, Q. (1384 AP). *The politics and mahdiism*. Qom: The Institute of Ayande Roshan. [In Persian]
5. Cheraghi kootiani, I. (1390 AP). The social correlation is a model for the government and the underlying community. *The Sixth International Conference of Doctors of Mahdiism* (Vol. 2). Qom: Ayande Roshan. [In Persian]
6. Ebrahimpour, D. (1374 AP). *Soshistant Prohibites*. Tehran: Faroor. [In Arabic]
7. Elahinejad, H. (1386 AP). *Muslim homogenesis in Mahdiism belief*. *Entizar-e Mouood*, (23), pp. 129-162. [In Persian]
8. Elahinejad, H. (1387 AP). *Unity and convergence in the light of the Mahdiism and Messianism*. Qom: Ayin-e Ahmad. [In Persian]
9. Falah, M., & Avatefi, Z. (1396 AP). The language of morality and its role in the globalization of the Mahdiiim government. *Mashreq-e Mouood*, (44), pp. 205-232. [In Persian]
10. Faramarz qaramaleki, A. (1386 AP). The fundamentals of the miracle of Nabavi morality. *New religious thought*, (11), pp. 9-22. [In Persian]
11. Fasihi, A. (1391 AP). *Criticism of the function of religion*. Qom: Islamic Sciences and Culture Academy. [In Persian]
12. Genkins, R. (1397 AP). *Social Identity* (2nd ed., A. Ahmadi, Trans). Tehran: Scientific Civilization. [In Persian]
13. Group of Authors. (1391 AP). *Islamic education philosophy* (M. T. Mesbah Yazdi, Supervisor). Tehran: Borhan boy's School (Madreseh). [In Persian]

14. Ivens, V. (1373 AP). *The Encyclopedia of India* (2nd ed., Bajlan Farokhi, Trans.). Tehran: Istanbul. [In Persian]
15. Khosroshahi, H. (1374 AP). *The World and Mehdi al-Hassan from the Sunni-Sunni perspective* (Vol. 2). Tehran: Ettela'at. [In Persian]
16. Kiyani, A. A. (1388 AP). *The generation's upbringing of the waiting generation*. Qom: Khakriz. [In Persian]
17. Kozer, A. L. (1373 AP). *The life and thought of the great sociology* (H. Solasi, Trans.). Tehran: Elmi. [In Persian]
18. Malekirad, M. (1397 AP). *The social functions of faith in the mahdship*. Qom: Islamic Sciences and Culture Academy. [In Persian]
19. Malekirad, M., & Goodarzi, M. (1396 AP). The social functions of faith in the mahdship. *Islam and social studies*, 5(18), pp. 6-31. [In Persian]
20. Motahari, M. (1384 AP). *The uprising and the Revolution of Mahdi* (5th ed.). Tehran: Sadra. [In Persian]
21. Mousavi Gilani, R. (1384 AP). The doctrine of the Mahdiism and its function from an anthropological and sociology. *Entizar-e Mouood*, (16), pp. 45-80. [In Persian]
22. Mousavi, M. (1388 AP). Mahdiism school; A revenue on philosophy and the education system is the leading of the rise. *Mashreq-e Mouood*, (10), pp. 85-114. [In Persian]
23. No'mani, Ibn Abi Zaynab. (1397 AH). *Kitab al-Ghayba* (A. A. Ghafari, Vol. 1). Tehran: Sadouq. [In Arabic]
24. Rabbani khorasgani, M. S. (1388 AP). *Review of the social functions of the Mahdi's social functions in Contemporary Iran*. Qom: The Imam Khomeini Education and Research Institute. [In Persian]
25. Rezaei, M. (1391 AP). *The foundations and issues of social security, the Iranian approach*. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
26. Riterz, J. (1391 AP). *Sociology Theory in Contemporary period* (17th ed., M. Solasi, Trans.). Tehran: Elmi. [In Persian]

27. Sadeqi Tehrani, M. (1392 AP). *Besharat-e A'hdein*. Qom: Shokrane. [In Persian]
28. Safi Golpaygani, L. (1377 AP). *Selected works*. Qom: Shokrane. [In Persian]
29. Sarmadi, M. R., Mirdamadi, M., & Shirvani, K. H. (1392 AP). The role of teacher in the development and the realization of the Mahdiism community. *Pajoheshha-ye Mahdavi*, 2(7), pp. 51-74. [In Persian]
30. Schiameer, W. (1385 AP). *Theory of Theory in Sociology* (A group of translators, Trans.). Qom: Islamic Sciences and Culture Academy. [In Persian]
31. Shakeri zavardehi, R. (1393 AP). *Mahdiism and future of the word*. Qom: Maaref. [In Persian]
32. Shakeri zavardehi, R., & Avatefi, Z. (1397 AP). The ethical media's teachings in the teachings of the religions focused on convergence and approximation of the religions. *Mashreq-e Mouood*, (45), pp. 269-298. [In Persian]
33. Vatandoust, R. (1387 AP). *Culture of social relations in Islamic teachings* (2nd ed., Vol. 1). Mashhad: Olum Razavi University. [In Persian]

